

KÖNÜL TEYMURAĞA qızı XANLAROVA

Doktorant

Bakı Dövlət Universiteti

**ELÇİN ƏFƏNDİYEVİN YARADICILIĞINDA QARABAĞ MÖVZUSU
(“BAYRAQDAR” POVESTİ ƏSASINDA)**

Azərbaycan ədəbiyyatında 60-cılar adı ilə tanınan ədəbi nəslin güclü qələmlərindən biri də Elçin Əfəndiyevdir. Yaşadığı və yaratdığı dövrün özünəməxsus ictimai, siyasi və iqtisadi mühitində o dönəm insanının iç dünyasını və ruh halını roman, hekayə, teatr əsərlərində böyük

uğurla işləyən yeni nəslin öndə gedən yazarlarından biri olan Elçin əsərlərinin bir çoxunu sovetlər dönəmində yazsa da, sistemə, sovet ideologiyasına əsir olmaq yerinə Azərbaycan ədəbiyyatına xidmət etməyi üstün tutmuşdur. Hekayə, povest və romanları ilə Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir yol açan Elçinin əsərləri ingilis, fransız, ispan, ərəb, fars, macar, alman, çex, slovak, bolqar, rus və digər dillərə tərcümə edilmiş, Türkiyə türkcəsinə uyğunlaşdırılmışdır.

Elçin Əfəndiyevin yaradıcılığı Türkiyədə daha çox maraq doğurmuşdu. Təsadüfi deyil ki, az vaxt ərzində Elçinin “Mahmud və Məryəm”, “Şuşa dağlarını duman bürüdü”, “Ağ dəvə”, “Ölüm hökmü”, “Sarı gəlin” və s. kimi əsərləri Türkiyə türkcəsində nəşr olunmuşdur. Onun haqqında məqalələr, monoqrafiyalar, dissertasiyalar yazılmışdır. Ali Duymaz Elçin yaradıcılığına bu sözlərlə qiymət verir: “Bütöv bir türk ədəbiyyatı anlayışı siyasi və coğrafi sərhədlər içində birləşə bilər. Bunu yolu da Elçin kimi ədəbi təcrübələrin öyrənilməsindən keçir”.

Sedat Adıgözəl “Elçinin romanları” adlı doktorluq dissertasiyasında Elçini xüsusi ilə azadlıq mövzusunda yazan ən güclü yazıçılardan hesab edir və 60-cı illəri Azərbaycan ədəbiyyatında bir mərhələ kimi qiymətləndirilir. Elçin hər zaman mühiti narahat edən ciddi problemlərə məsuliyyətlə yanaşmış, yazıçı təxəyyülü vasitəsi ilə problemlərə aydınlıq gətirməyə çalışmışdır. Belə ciddi mövzulardan biri də “Qarabağ dərdi” idi.

Əslində Ermənilər və Azərbaycan türkləri arasında yaşananlar və ədəbiyyata da təsir edən, yansıyan savaş Dağlıq Qarabağ hadisələrindən çox daha əvvələ gedir. Hələ 1905-1907-ci illər arasında Qafqazda baş verən hadisələr ədəbiyyata yansımış və Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər” adlı əsərində bu hadisələrdən bəhs edilmişdir. Bu illərdə baş verən hadisələrdən bəhs edən əsərlərdən biri də Cəfər Cabbarlının “1905-ci ildə” adlı əsəridir. Mirzə Ələkbər Sabirin “Müsəlman və erməni vətəndaşlarımıza” adlı əsərində erməni-müsəlman münasibətlərinə diqqət çəkmişdir. Bundan başqa Mirzə Bala Məmmədzaadənin “Əksinqilabçılar”, “Bakı uğrunda müharibə”, Cəfər Cabbarlının “Əhməd və Qumru” hekayəsi də sözü gedən mövzulardadır. Son olaraq günümüze qədər davam edən və Azərbaycan ədəbiyyatına mövzu edilən Qarabağ hadisələri haqqında bir çox hekayə, povest, roman, pyes yazılmışdır. Bunlar arasında Elxan Elatlının “Cəhənnəmdən gələn səs”, Ağarəhim Rəhimovun “Qoşa qanad”, “İkili dünyam”, Sabir Əhmədlinin “Ömür vadisi”, “Axirət sevdası”, Elçin Mehrəliyevin “90-cı illər”, Fazil Güneyin “Qara qan”, Salatın Əhmədovanın “Kişilik səngəri”, Mahirə Abdullanın “Əvvəl-axır”, Hüseynbala Mirələmovun “Xəcalət”, Vidadı Babanlının “Ana intiqamı”, Aqil Abbasın “Çadırdə Üzeyir Hacıbəyov doğula bilməz” kimi əsərlər yer alır.

Elə əsərlər var ki, Qarabağ probleminə birbaşa deyil, dolayısıyla, müharibənin dəhşətlərinə keçmiş insanların acı taleyi vasitəsilə toxunur. Xalq yazıçısı Elçinin “Qaçqınlar” silsiləsindən olan “Qarabağ şikəstəsi”, “Sarı gəlin”, “Bayraqdar” və s. povest və hekayələri bu qəbildəndir.

Bu povestlərdə pulemyot güllələri eşidilmir, döyüş səhnələri canlandırılmır və igidlərimiz qəhrəmancasına şəhid olurlar. Lakin bu müharibə Elçinin povestlərində öz doğma torpağında bir göz qırpımında qaçqına çevrilən qarabağlıların ağırlı taleyi şəklində təsvir edilir. Onlar acından ölmürlər, onlar bütün günü ruzi axtarışında Abşeronu dolaşırlar, gecə isə doğma torpaqlarını yuxularında görürlər. Çünki Elçin insanın mənəviyyatının dərinliklərinə enməyi sevir və bunu çox gözəl bacarırdı. Bu insanlar Elçinin “Qarabağ şikəstəsi” povestinin qəhrəmanı Cümü kimi itirilmiş torpaqlarının xatirəsi ilə yaşayırlar. Cümü yüz dəfə, min dəfə yaddaşındakı dağ sıldırımlarına dırmaşaraq az qala hər ağacı, hər qayanı, böyürtkən kolunu göz önünə gətirir və qüssə ilə dərk edir ki, Şuşanın işğalından sonra o sanki yaşamayıb.

“Bayraqdar” povestində hadisələrin mərkəzində Surxay obrazı və böyük futbolçu istedadına görə Eysebio adını almış oğludur. Bir vaxtlar Şuşanın mərkəzindəki köşkdə qəzet satan Surxayın həyatda oğlundan və öz əlləri ilə düzəltdiyi üçrəngli bayraqdan qiymətli heç nəyi yox idi. Və Surxay Bayraqdar 1988-ci ildə üçrəngli bayrağı başının üstünə qaldıraraq mitinqin önündə dayananda Sovet orqanının oraqlı-çəkicli bayrağını görməyə adət etmiş çox adam müstəqillik bayrağını ilk dəfə gördü. Və o vaxtdan Şuşada bütün mitinqlərdə Surxayın bayrağı vətənpərvərlərin əlində idi. Buzovnadakı fəhlə yataqxanasında sığınacaq tapan, ailəsi üçün gündəlik ruzisini Bakı-Mərdəkan trassında qəzet sataraq çıxaran Surxay öz adətində xilaf çıxmıyaraq əlamətdar bayram günlərində də öz sevimli üçrəngli bayrağını üçüncü mərtəbədəki balaca otağının pəncərəsindən asırdı. Ancaq

bir gün oğlu həyətdə uşaqlarla futbol oynayanda qazanxananın damına düşən topu götürərkən sürüşüb üzüqoylu, Surxayın artıq damdan çıxartsa da, evə gətirməyə macal tapmadığı bayrağın üstünə düşür. Bayrağın dəstəyinin ucundakı zubul Eysebio-Əbülfətin sinəsini deşib düz ürəyini deşir. Əsərin sonluğu çox təsiredicidir: tək oğlunu itirmiş Surxay Əbülfətin ölümündən sarsılmış yaxınlarının yığıldığı ehsan süfrəsinin arxasından qalxıb harasa gedir və bir azdan əlində üçrəngli bayraqla geri qayıdaraq iydə ağacının budaqları arasında uzadır. Bu dözülməz, çarəsiz anda belə bayraq Surxay üçün müqəddəs idi. Çünki bu bayraq Surxayın ailəsini və onun kimi bir çox qaçqın ailələrini Şuşaya, doğma yurda bağlayan son ümid idi. Povestdə heç bir şüar, heç bir çağırış yoxdur. Ancaq əsər insan güclü və silinməz vətənpərvərlik hissi oyadır. Bu, Elçinin böyüklüyü idi. Bu baxımdan deyə bilərik ki, əsər başdan-başa psixoloji bir əsərdir. Bu əsər haqqında diqqəti cəkən çalışmalardan biri Türkiyədə nəşr olunmuş Taşkın İşgörenin "Elçin Əfəndiyevin "Bayraqdar" povestində insan panoraması" adlı məqalədir. Müəllif əsəri ən incə detalına qədər maraqlı metodlarla şərh etmişdir. İlk öncə əsərin janrı haqqında qeyd edir: "Bayraqdar" povestində, 1992 yılında göçə zorlanan Şuşalı Azərbaycanlıların psixolojik, sosyolojik ve iktisadi açıdan yaşamlarının ele alınmış olduğu görülmektedir. Bu anlamda eserin tarihi bir povest olduğu açıktır". Əsərdə müəllif tarixi faktlara da toxunmuşdur. Tədqiqatçı əsərin tarixi povest olduğunu aşağıdakı faktlarla isbat edir. "Kendisine Şuşada yaşayan dostlarının "Bayraktar" şeklinde bir lakap takmalarının nedeni, 1988 yılında Gorbaçovun "prestroyka" (Gorbaçovun uyguladığı politik ve ekonomik reform hareketi) zamanı Ermenistanın Karabağda hak iddia etmesi sırasında Şuşada meydana gelen gösterilerde Surhayın Azərbaycanın üçrəngli bayrağını açmasıdır. Povestteki bu davranış, dış dünyadaki gerçek tarihe ve olaylara dayandırılmıştır. Nitekim povestin başlangıç zamanı da 2003 yılının 27 Mayıs gecesine denk gelir. Çünki Surhay her mayıs ayının 28-de üç renkli Azərbaycan bayrağını penceresine asar. Surhay, Şuşada yaşadığı dönemde köşkün camına Mehmet Emin Resulzadenin fotoğrafını asan ve üç renkli Azərbaycan bayrağını çok seven milliyetçi bir karakter olarak canlandırılmıştır". (4, s.769)

Taşkın İşgören məqaləsində əsəri nəzəri baxımdan da təhlil etmiş və əsərin yazılma texnikası haqqında elmi-nəzəri məlumat vermişdir: "Yazar Karabağ Savaşları dolayısıyla Şuşadan Baküye gerçekleştirilen göç nedeniyle, kişilerin psikiyolojik durumlarını, sosyolojik ve iktisadi yaşamlarını irdelemiştir. 31 kısımdan oluşan povestte, geçen 5 günlük zaman diliminde (27 Mayıs-2 Haziran 2003) bir gencin ölümü konu olmuş kibidir, fakat aslında geriye dönmüş (flashback)teknikleriyle birçok karakterin hikayesi anlatılmıştır. Altbaşlığı "Eysebionun faciəli ölümü haqqında kədərli povest" olarak kaleme alınmış olan "Bayraqdar" povestində Əbülfətin ölümünə oldukça az yer verilmiştir. Yirmi altıncı kısımda Əbülfətin ölümü kısaca verilmiş: sonraki kısımlarda ise karakterlerin Əbülfətin ölümünə ilişkin tepkileri üzerine durulmuştur. Otuz bir kısımdan oluşan povestte anlatıcı, "her şeyi bilen" III tekil kişidir ve yazarın kendisidir". (4,s.770) Bunu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Elçin Əfəndiyevin yaradıcılığının tədqiqatçılarından olan Sedat Adıgüzel bu üsulu "tanrısal bakiş açısı" adlandırır. Elçin Əfəndiyev "Ölüm hökmü" romanında da bu üsuldan istifadə etmişdir.

Əsərdə diqqət cəkən məqamlardan biri də müəllif ortamı siyasi məqamlardan təmizləyərək sevgi motivlərinə də yer verməsidir. "Cemile və Əbülfətin povestte okuyucuya yansıttıkları tek şey, çocuk yaşta Şuşadan ayrılmak zorunda kalmış birçok şeyden habersiz iki gencin birbirlerine olan masum aşklarıdır. Yazarın bu gençlere göçə ilişkin hiçbir siyasi mücadele yüklememiş olduğu görülmektedir". Məqalə müəllifi əsərin obrazlar aləmini bir-bir incələmiş və maraqlı faktlar ortaya çıxarmışdır. Surxay, Cümü, Vasili Kuzmiç, Kamança Tanrıverdi, Məleykə xanım, Kazım bəy, Məmməd, Arsen Allahverdiyan, Əhməd Ağayeviç və s. kimi obrazları təhlil etmiş, hər birinə aid özəllikləri xüsusi qeyd etmişdir. Bu obrazları birləşdirən bir cəhət var: Şuşa həsrəti, Şuşa sevgisi. Elçin Əfəndiyev daha çox bu obrazların timsalında vətəninə ayrı düşmüş insanların psixoloji durumları aydınlaşdırmışdır. Bu obrazları narahat edən maddi durumları deyildi, onları üzən, ürəklərində yara olmuş vətən həsrəti idi. Yazar klarnet səsinə duyğulan Əhməd Ağayeviçin iç dünyasına baş vurmaq üçün monoloqdan istifadə edir: "Klarnet ağzını tavana yox, elə bil həmin məkandan düz Əhməd Ağayeviçin üzünə (ürəyinə.....içinə...) tuşlayıb deyirdi ki, ay səfeh insan, yox, ay səfeh Əhməd Ağayeviç, hər şeyin var, otuz ildir cürbəcür vəzifələrdəsən, pulun var, yaxşı

övladların var, nəvən var, nə olsun? Bunun nə mənası var? Hər şeyin var, amma öz içində öz ürəyində heç olmasa, bir kvadratmetrlik odan da yoxdur ki, üstünə çıxıb özünü boğulmaqdan xilas edəsən və Əhməd Ağayeviç hiss etdi ki, bu saat bu aydınlıq gecədə, dənizin kənarında arvad kimi hönkürüb ağlayacaq” (3, s.147).

“Bayraqdar” povesti Qarabağ probleminin insanların taleyində qoyduğu acı izlərin bədii təcəssümünü kimi Elçinin də yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Adıgüzel Sedat. Edebiyat sosiolojisi açısından romanlar: Ankara, 2011.
2. Axundova Elmira . Böyük yazıcının “kiçik” nəsr\\525-ci qəzet\\26 yanvar. 2015
3. Elçin. Bayraqdar: Bakı, 2004.
4. Taşkın İşgörən. Elçin Əfəndiyevin “Bayraqdar” povestində insan panoraması\\Jounal of Turkish language and literature\\ sayı 3. 2018 .

XÜLASƏ

Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunə bir çox dramaturq, nasir və şair toxunmuşdur. Bu yaradıcıların hər biri mövzunu özünəməxsus şəkildə təqdim etmişdir. Elçin Əfəndiyev də öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatına layiqincə xidmət etmiş, xalqımızın dərdinə hər zaman şərik olmuşdur. “Bayraqdar” povesti Şuşanın işğalından sonra Bakıya köç etmiş həmvətənlərimizin taleyindən bəhs edir. Araşdırmamız Elçin Əfəndiyevin yaradıcılığının Türkiyədə tədqiqatından, nəşr olunan əsərlərindən, xüsusi ilə “Bayraqdar” povestinin Türkiyədə öyrənilməsindən, bu əsər haqqında dəyərli məqalələrin təhlilindən ibarətdir. Bütün bunlar mövzunun aktuallığını və yeniliyini şərtləndirir.

Açar sözlər: *Elçin, Qarabağ, povest, Şuşa, Bayraqdar*